

Landskab og kulturel bæredygtighed

Et af modeordene i de sidste 10 års miljødebat er bæredygtighed eller bæredygtig udvikling, både på dansk og internationalt plan. Det delprogram, som vores center er finansieret på grundlag af, hedder også bæredygtig arealanvendelse, og det er derfor en del af vores opgave at komme med nyt input til anvendelsen af dette begreb. Den traditionelle anvendelse af ordet bæredygtighed sker som regel i to henseender, nemlig med tanke på en *økologisk* bæredygtighed eller en *økonomisk* bæredygtighed. Den økologiske bæredygtighed henter sin definition fra Rio-konventionen: *Bæredygtig udnyttelse af et område er udnyttelsen af dele af biodiversitet på en måde og med en rate, som ikke fører til et langtids-fald i biodiversitet, og som dermed opretholder områdets potentiale til at imødekomme behov hos nuværende og kommende generationer.* Den økonomiske bæredygtighed er den gængse målestok i vores samfund og afgør, om mennesket kan leve af et område rent økonomisk.

Jeg vil prøve at facettere anvendelsen af bæredygtighedsbegrebet, idet jeg mener, at det ikke er tilstrækkeligt at anvende begrebet i de to betydninger som antydet ovenfor. Specielt når det gælder landskabet mener jeg, at det ikke er tilstrækkeligt kun at anvende økonomiske og økologiske kriterier, hvis man vil lave en udvikling, som er bæredygtig – dvs. holdbar et godt stykke ud i fremtiden ud fra bestemte kriterier, herunder også økonomiske og økologiske. En tilgang, som også tager hensyn til det menneskelige, kulturelle aspekt, synes jeg er påkrævet at integrere. Jeg vil foreslå begrebet *kulturel bæredygtighed* til at dække dette aspekt. Derved forstår jeg en udvikling, hvor mennesker skal kunne leve både rent fysisk og mentalt i et landskab og på en sådan måde, at kommende generationer også kan gøre det, og hvor landskabet også rummer kulturelle, rekreative værdier. Det udelukker ikke økologisk og økonomisk bæredygtighed, men supplerer disse. Og lad mig her i indledningen

understrege, at det *ikke* skal kunne retfærdiggøre en udvikling, som ikke er eksempelvis økologisk bæredygtig.

Det danske landskab må siges at være et kulturlandskab, et landskab, som selvfølgelig er resultatet af geologiske processer såsom istidernes aflejringer og tidens eroderende effekter. Heri foregår også nogle naturlige processer, hvor floraen og faunaen udspiller sig under påvirkning af klimaet. Men samtidig er der tale om et landskab som i sin aktuelle fremtræden rummer utallige relikte spor og aktuelle vidnesbyrd om menneskets brug og påvirkning af landskabet. Danmark er landskabeligt betragtet et landbrugsland, hvor ca. 62% af arealet er under dyrkning, 12% er skove (størstedelen plantede), 15% er bebyggede arealer eller infrastruktur, mens 6% er enge og marsk og 5% er heder, klitter og moser.¹ Selv naturtype-arealer som enge, marsk, heder og moser er afhængige af menneskets pleje og indgreb for, at man kan opretholde denne bestemte naturtype – ellers vil den naturlige succession i vores område betyde, at der langsomt, men sikkert vokser skov frem. Kun klitter kan til dels siges at være ret så upåvirkede, og alligevel – de fleste er beplantet med marehalm eller andet for at holde på sandet. For selv en fredet vandreklit som Råbjerg Mile kan det hævdes, at det at de naturlige processer her kan få lov til at udfolde sig, er en samfundsmæssig beslutning. I princippet har landet været et kulturlandskab siden de første mennesker i stenalderen begyndte at tæmme dyr og planter til at give et kontrolleret udbytte. Det landskab, som vi kan iagttage i dag, er et ekstremt udnyttet kulturlandskab.

Når man kan diskutere, om der er tale om en bæredygtig arealanvendelse, er det egentlig også udtryk for, at der er tale om et kulturlandskab, som er påvirket af og påvirkeligt for menneskers indgreb. De naturlige processer, som foregår i landskabet, er derfor under påvirkning af menneskers handlinger på et eller andet tidspunkt. Man kan selvfølgelig studere disse naturlige forhold for flora og fauna, men metodisk er det nødvendigt at gøre sig klart, at der ligger menneskelig påvirkning bagved de vilkår, som hersker på et givet tidspunkt. Specielt i forvaltningsmæssig henseende er denne erkendelse vigtig – det ligger også i selve begrebet landskabsforvaltning, landskabspleje. Det som er værd at diskutere er, hvordan dette landskab skal forvaltes, evt. for at opnå en udvikling, som er bæredygtig defineret i forhold til nogle fastsatte mål.

1. Tallene viser en opgørelse fra 1982, som er gengivet i Statistisk Årbog, eks. 1995, s. 17.

Naturforvaltning og bæredygtighed

Et af ordene i det sidste tiårs miljødebat har været *naturgenopretning*. Ordet naturgenopretning signalerer umiddelbart, at arealer skal føres tilbage til en oprindelig naturtilstand, hvor menneskets indblanding ikke er tilstede. Dette natursyn afspejler, at mennesket er et naturen uvedkommende væsen.²

Natur forbindes i den aktuelle debat med positive ladninger, og derfor vil en »tilbagevenden til naturen« være at opfatte som et fremskridt. Nærlæser man beretningerne fra Naturforvaltningsrådets og Skov- og Naturstyrelsens forvaltning af de store midler til naturforvaltning³ fremtræder dog et mere nuanceret syn på naturforvaltning.

Målet med naturforvaltningen er ifølge naturforvaltningsloven fra 1989 og igen 1992:

- at bevare eller forbedre betingelserne for det vilde plante- og dyreliv
- at forøge skovarealet
- at forbedre mulighederne for befolkningens friluftsliv
- at bevare og pleje landskabelige og kulturhistoriske værdier

Det er meget interessant at iagttage, at i den første beretning fra det rådgivende udvalg efter naturforvaltningsloven var det sidste punkt i omtalen af målet med naturforvaltningen i ministerens forord erstattet af en målsætning om en væsentlig reduktion af belastningen med næringsalte af vandmiljøet. Det var lige efter vandmiljøplanens vedtagelse i 1987 og landskabelige og kulturhistoriske interesser var nedtonet til fordel for de forureningsmæssige interesser. I den tilsvarende beretning for 1997 er målet med naturforvaltningen formuleret i overensstemmelse med lovens bogstav. Det må tages som udtryk for, at omkring 1990 havde den økologiske tilgang til landskabet stor vægt i

-
2. Natursynet er et meget sammensat begreb – hvor nuanceret og mangfoldigt det er, kommer godt til udtryk i *Naturen stopper ikke ved bygrænsen – om natursyn og naturforvaltning*, Miljøministeriet 1987. Jf. også diskussionen hos Morten Ranum om natursynet i Skov- og Naturstyrelsens forvaltning – han modstiller dette bogstavelige natursyn med et natursyn, som opfatter mennesket som en integreret del af naturen, og som har et politisk indhold. (Morten Ranum, *Naturen mellem levn og beretning*, i *Naturminder – levnenes betydninger i tid og rum*, red. af Jørn Guldberg og Morten Ranum, Odense 1997, ss. 31-42.
 3. I perioden 1989-97 er der brugt 1090 mio. kr. til naturforvaltningsprojekter, inkl. amternes bloktilskud og EU-midler (Naturforvaltning. Årsberetning 1997, 1998 bilag B).

den politiske dagsorden for naturforvaltningen – på trods af eller måske netop fordi der også eksisterede vandmiljøplan og andre tiltag på dette område.

Naturforvaltningsmidlerne fordeles efter en nøgle der hedder 40% til natur, 40% til skov og 20% til friluftsliv.⁴ Den kan variere over årene, samtidig med at forskellige projekter selvfølgelig kan dække flere interesser på en gang.

På »natur«-siden er der en klar erkendelse af, at vilkårene for naturforvaltning og hermed også »naturgenopretning« er forankret i en menneskebetiget omgang med landskabet og de naturlige processer, som foregår her. Det kommer f.eks. til udtryk i betegnelsen af landskabstyper som enge, heder og overdrev. Det er fristende at kalde dem naturtyper, men i naturforvaltningsberetningerne kaldes de ret konsekvent for kulturbetingede, hvad de også reelt er. Hvis de ikke blev plejet og vedligeholdt, ville de meget hurtigt gro til i krat og senere skov, som er den naturlige plantesuccession på vore breddegrader. Det må tages som et klart udtryk for et ønske om at opretholde sådanne arealer i en kulturtilstand med den pleje og evt. kulturforvaltning, som dette måtte indebære. Det erkendes således klart, at »heders og overdrevs bevaring er helt afhængig af regelmæssig græsning«.⁵ Men på andre områder ledes tankerne umiddelbart hen på genopretning af naturen i form af tilbagevenden til en før-menneskelig tilstand. Dette er især budskabet, når det gælder de våde områder, både langs kysterne og langs vandløb. Ved kysterne er der gennem de sidste par århundreder inddiget og inddæmmed ca. 33.000 ha. landbrugsjord. Lavvandede, måske sumpede områder er ved afvanding kultiveret, dvs. gjort brugbare i første omgang til græsning, senere sandsynligvis til agerbrug. Disse arealer er potentielle mål for naturgenopretning, hvilket bl.a. kommer til udtryk i den registrering, som er lavet om emnet.⁶ En fuldt ud gennemført naturgenopretning af alle disse arealer ville være en total tilsidesættelse af de kulturhistoriske værdier, som er indbygget i disse koloniserede kulturlandskaber. Så galt er det dog ikke sikkert det går. Tager man eksempelvis de to eksempler på naturgenopretning, som er omtalt i 1997-års beretningen fra Naturforvaltningsrådet – Helnæs Made og Viggelsø begge på Fyn – er vandstanden hævet ved at stoppe pumperne. Det har betydet nye rige muligheder for

4. *Naturforvaltning 1989-1990*, Skov- og Naturstyrelsen 1991, s. 8.

5. Steen Asbirk, 'Naturens aktuelle tilstand', i *Naturen tur / retur – om naturovervågning og naturforvaltning*, Skov- og Naturstyrelsen 1995, s. 19.

6. Erik Brandt, *Spærringer og forsvundne øer. Registrering og vurdering af mulighederne for naturgenopretning på søterritoriet*, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1991.

især fuglelivet i området. Men de kulturhistoriske hensyn er ikke blevet væsentligt tilsidesat – strukturerne er bevaret, selv om indholdet er ændret: man kan stadig se digerne fra inddæmningen i landskabet og dermed kan historien aflæses på stedet. Så en tilbagevenden til en før-menneskelig tilstand er ikke sket.

Hvad angår vandløbene, har der igennem en årrække foregået en genopretning af disse. Det er sket dels gennem rensning af vandet ved kommunale rensningsanlæg o.lign., dels gennem genslyngning af udrettede vandløb, dels gennem fjernelse af såkaldte faunaspærringer i vandløbene. Rensningen af vandmiljøet har selvfølgelig kun positive effekter – det kan være et spørgsmål om at komme til bunds her og få mindsket næringsstofudledningerne fra de dyrkede marker til vandløbene. Det kan dog give nye perspektiver at se på næringsstofudledningen i et historisk perspektiv, hvor vi kan få ideer om hvad de minimale grænser for næringsstofudledning kan være i et landskab med agerdyrkning. Et andet middel til at begrænse udledningerne kan være genslyngning af vandløbene og genskabelse af kulturfænomenet enge langs vandløbets bredder – det kan en kulturhistoriker ikke have noget imod⁷ – blot vil jeg minde om, at vi bør bevare den sidste udrettede å som et kulturmiljø. Det tredje genopretningselement truer derimod flere kulturhistoriske interesser. Mange af de store, betydende faunaspærringer er vandmøller, som måske har rødder tilbage til middelalderen. De er i den tidlige fase af genopretningen blevet brutalt ødelagt uden en kulturhistorisk vurdering, endsige en arkæologisk undersøgelse. Blot med det sigte at give adgang for gydende laksefisk, som måske i tusind år ikke har været oppe i vandløbene (på grund af vandmøllernes tilstedeværelse). Selv om disse naturgenopretninger er store kulturtekniske anlæg, ja nærmest ingeniøranlæg, er der her kun taget meget lidt hensyn til kulturhistoriske interesser. Nu er der dog indskrevet i vandløbsloven af 1998, at der skal tages disse hensyn – så må vi håbe, at det også sker i praksis.

I den forbindelse kan jeg ikke undlade at omtale en problematik med bræmmer omkring vandløb og det bagvedliggende natursyn. Af miljøpolitiske hensyn har man valgt at sikre 2 meter brede dyrkningsfrie bræmmer langs vandlø-

7. Det skal dog fremhæves, at der er tvetydige arkæologiske interesser knyttet til dette spørgsmål, idet organisk materiale vil have gavn af en hævelse af vandstanden, mens metalgenstande vil lide under at blive mere fugtige. Konklusionen må blive, at der må laves mere grundige analyser af muligheden for at finde forhistoriske genstande i de pågældende områder, som ligger til grund for en beslutning om at ændre områdets udseende og status.

bene for at mindske udsivning af næringsstoffer til vandløbene fra de dyrkede marker. I Miljøstyrelsens vejledning herom tales der om vandløb, som eksisterer fra naturens hånd. Og dette på trods af at langt de fleste af vore vandløb i nutiden er udrettede eller i det mindste uddybede og oprensede og dermed et kulturfænomen. Tages vejledningens bogstav for pålydende vil det betyde, at gravede kanaler, grøfter og måske også udrettede vandløb ikke vil være omfattet af de 2 m dyrkningsfrie bræmmer – og næringsstofudslippet fra de dyrkede marker via vandløbene i det større vandkredsløb vil dog være lige stort, uanset om vandløbene er kunstige eller naturlige.⁸ Her kommer forvaltningen til at »skyde sig selv i foden«, fordi der ikke i udformningen af vejledningen var tilstrækkelig historisk bevidsthed om kulturlandskabets udformning. Det kan dog også være et udtryk for et politisk kompromis, da bræmmesagen vækker megen modvilje i landbruget – et dårligt kompromis, da man ikke klart med kulturlandskabelige kriterier har defineret hvilke typer vandløb skal være omfattet og hvilke ikke.

Disse tiltag på det traditionelle naturforvaltningsområde bærer alle præg af en målsætning om øget økologisk bæredygtighed. Samtidig er mange af tiltagene præget af et ønske om forbedrede levevilkår for vilde dyr og planter, hvilket kan udtrykkes som et mål om øget biodiversitet. Men når det gælder kulturhistoriske hensyn og generelt kulturelle forhold, forekommer det, at de meget nemt bliver tilsidesat. I enkelte tilfælde er det ensbetydende med, at man heller ikke opnår natur-målet, som i eksemplet med bræmmerne langs vandløbene. I andre tilfælde bliver kulturelle hensyn meget lavt prioriteret som ved faunaspærringerne. Men i endnu andre tilfælde bliver et kulturelt betinget natursyn en forudsætning for at opretholde visse kulturtyper – uden at man dog måske gør sig konsekvenserne af den kulturbetingede pleje bevidst i fuldt mål. Alt i alt synes der at være behov for en styrkelse af kulturindholdet i naturforvaltningen og det bagved liggende natursyn med en større historisk bevidsthed. Man kan tale om behovet for kulturel bæredygtighed i arealanvendelsen.

En anden dimension i naturforvaltningen er hensynet til befolkningens friluftsliv. Det falder her i god tråd med en kulturel dimension: at give store dele

8. I hvert fald tyder en sag fra Storstrøms amt på en sådan praksis. Her ankede en landmand over og fik ved byretten medhold i en bræmmesag med henvisning til, at vandløbet var en grøft gravet efter 1818 og derfor ikke naturligt, hvilket kunne påvises efter historiske kort, og amtet ville med baggrund heri ikke anke dommen videre.

af befolkningen mulighed for at komme ud og opleve kulturlandskabet, den kulturbetingede natur og få fyldige informationer herom. Arealer, som tidligere var tillukkede, kan blive åbnet og befolkningen få store oplevelsesværdier ved adgangen hertil. I og med at kulturel bæredygtighed også kan defineres som, at mennesker skal kunne overleve i landskabet, er dette overordnede mål fint i tråd hermed.

Det tredje større ben i naturforvaltningen er skovrejsning. Det indgår som et langsigtet mål om at fordoble det danske skovareal inden for en trægeneration, dvs. 80-100 år. Det vil sige, at 25% af det danske areal skal være dækket med skov. Skovrejsning tjener flere interesser:

- sikrer rent grundvand – ved at undgå at have et traditionelt landbrug med næringsstofnedslivning på overfladen kan man bedre sikre rent grundvand for fremtiden ved at plante skov oven på store drikkevandsressourcer i undergrunden.
- giver bedre muligheder for vilde dyr og planter – det er uomtvisteligt at en skov vil give større mulighed for vilde dyr og planter end konventionelt landbrug. Især vil naturskove betyde meget for specielle planter og dyr.
- skove giver bedre muligheder for befolkningens friluftsliv – derfor vil det ofte være strategisk hensigtsmæssigt at anlægge skove tæt ved byerne, hvor befolkningen har mulighed for at bruge dem til at gå ture i og lignende. Dette hensyn er ikke nødvendigvis sammenfaldende med naturskovsstrategien, da naturskove ikke vil være så tilgængelige som almindelige skove med anlagte stier m.m.
- endelig vil mere skov også give Danmark en træproduktion, der kan mindske importen af træprodukter.

Men for mig at se støder skovrejsningsproblematikken mod hensynet til kulturel bæredygtighed. At ville fordoble skovarealet inden for en 80-100 år vil ændre landskabet, lokalt endda meget radikalt. En skov vil for det første kunne lukke udsynet i landskabet. Vores danske kulturlandskab er et agrart kulturlandskab, som også rummer skov som en naturlig del af sit indhold. Men i de udprægede agerbygder, der måske har været sådanne i 3000 år, vil en større skovrejsning totalt ændre den identitet, som specielt lokalbefolkningen har i forhold til landskabet. Landskabet skifter selvfølgelig karakter i takt med årstiden og de skiftende afgrøder. Men vi vil hele tiden have et udblik over det, og vi er vant til at kunne se konturerne i landskabet på rimelig stor afstand. Det er en oplevelsesværdi i sig selv. Den vil vi være afskåret fra, når skoven lukker udsynet på sine steder. Også skovbygder, som netop er præget af



Fra det nye skovområde. Disse hvedemarker af høj jordbonitet bliver omdannet til skov- og naturområder. Der er bl.a. mulighed for at skabe vådområder i lavningerne ved at lukke dræningerne i jorden.



Fra Gelting Sønderskov, der har samme gode jordbonitet som skovrejsningsområdet. Fotoet viser hvor godt løvskoven trives i området.

Forskellen mellem udsigtsmulighederne i et åbent agrart landskab og en skov kan illustreres gennem disse to fotos fra Sønderjylland, der viser et skovrejsningsområde vest for Haderslev og Gelting Sønderskov. Fotoene stammer fra Naturforvaltning 1997 Beretning fra Naturforvaltningsudvalget, Skov- og Naturstyrelsen, 1998.

vekselvirkningen mellem skov og åbent land, vil miste kulturlandskabspræget ved større tilplantning.

Med det arealmæssige mål, der er for skovrejsningen, betyder det, at store arealer skal plantes til. Og rimeligvis vil det blive sammenhængende områder, også fordi forvaltningspraksis vil være dels at give tilskud til jordejerne, dels at erhverve større samlede ejendomme til skovrejsning, som derfor nødvendigvis vil betyde større skove. Det tager tid for en skov at vokse op, så derfor vil vi kun gradvist bemærke det og har næppe indset konsekvenserne af skovrejsningen endnu. Men på lang sigt vil det have nogle følger, som støder sammen med spørgsmålet om kulturel bæredygtighed, her i form af identitets- og oplevelsesværdier i landskabet. Ikke at jeg vil tale for total uforandrethed, men her er det min opfattelse, at det ikke er gennemtænkt, hvad der er ved at ske.

Et andet aspekt af skovrejsningen er bosætningen i landdistrikterne. Med store tilplantede arealer vil landbrugsarealet mindskes. I første omgang vil eksisterende ejendomme rimeligvis kunne opretholdes, blot ikke med landbrug som hovednæring. Men på længere sigt vil man fjerne bosætningen fra landdistrikterne. Selvom skoven selvfølgelig vil være åben for dyrkning af friluftsliv, vil skovrejsningen dog i en eller anden forstand være et brud på et kulturelt bæredygtighedsbegreb i forhold til landskabet; men det er et valg, som man må foretage mellem bosætning i landskabet og friluftsliv dyrket af byboere.

Et mere overordnet aspekt af bæredygtighedsbegrebet er det, når eksempelvis Betænkning nr. 1242 fra 1992 om Landdistrikternes udviklingsmuligheder involverer bæredygtighedsbegrebet. Men det må i betænkningen nærmest betegnes som en tom påklistret skal, da det ikke nærmere defineres – det må derfor her tages som udtryk for landdistrikternes overlevelse i fremtiden. Selve betænkningen er ikke særlig vidtløftig, da den i hovedsagen kun rummer forslag til mindre tiltag. Der er også kommet en betænkning i 1997 om emnet, uden at bæredygtighedsbegrebet står så centralt her. Der er ellers grund nok til at tage bæredygtighedsbegrebet alvorligt på landet, hvis det er det, man vil politisk. Det er efterhånden kun få landmænd, som har deres erhverv i selve landdistrikterne, mens de fleste har deres økonomiske bæreevne fra byerhverv i en byzone, der dog godt kan ligge i et mindre bysamfund på landet. Det indebærer, at der må ligge *kulturelle* værdier til grund for, at bosætningen fortsat finder sted på landet, mens det er *økonomiske* grunde, som afgør om den ophører. Det vil derfor være væsentligt at fastholde et kulturelt bæredygtighedsbegreb, når det gælder bosætning i det åbne land. En kategori, som det her forekommer væsentligt at komme ind på er fritidslandmændene: De bebor tidligere landbrugsbedrifter, som i dag fortsat har status som landbrugsejendomme, og som giver mulighed for, at familien kan drive landbrug på ejendom-

men, både med husdyrhold og planteavl. Husstanden er ikke direkte afhængig af et stort dækningsbidrag på jorden, da den væsentligste indkomst kommer fra byerhverv, og kan derfor tåle, at der sker udsving på produktpriserne. Det væsentligste er at jorden bliver drevet, og landskabet opretholdt som et kulturlandskab, hvis alternativet havde været tilgroning. Dette skal blot tages som eksempel på et tilfælde, hvor et kulturelt bæredygtighedsbegreb med rimelighed kan anvendes i det åbne land. Ikke således at forstå, at fritidslandmænd ud fra et kulturelt bæredygtighedsbegreb er mere acceptable på landet og derfor bør fremmes på bekostning af heltidslandmænd, som naturligt, definatorisk hører hjemme i landdistrikterne, men kan have problemer med såvel økologisk som økonomisk bæredygtighed. Et særligt aspekt af heltidslandmænds opfattelse af de kulturelle værdier, der kan opfattes som kulturmiljøer i tilknytning til deres bedrifter, vil jeg undersøge i mit forskningsprojekt i Foranderlige Landskaber, men ikke komme nærmere ind på her. I øvrigt skal jeg gøre opmærksom på, at landdistrikt-problematikken ikke er særlig central i Foranderlige Landskaber, men henvise til aktuelle forskningsprojekter under eks. Det agrare Landskab, bl.a. programmet Mennesker i det agrare Landskab.

Fredning og bæredygtighed

En efterhånden traditionel reguleringsmulighed overfor fysiske elementer i landskabet er fredningen, som har været et lovgivningsredskab for landskaber og landskabselementer fra 1917 og for bygninger fra 1918. Der er her tale om det betydeligste indgreb over for den private ejendomsret før ekspropriation. Fredningsinstrumentet kan bruges til at fremme mange forskellige formål, men min vurdering er, at den faktiske brug af fredningsinstrumentet rummer træk, som gør at det ikke er kulturelt bæredygtigt. Jeg tænker her på de fredninger, overvejende af ældre dato, som havde til hensigt at lade landskaber ligge urørt hen, en romantisk præget konservering af den aktuelle tilstand. Når det gælder det danske kulturlandskab betyder det, at man her netop ikke vil nå sit mål – landskaberne behøver pleje under en eller anden form for at kunne opretholde den (kultur-)tilstand, som er ønskelig. Man kan ved fredning og planlægning holde negative forstyrrende aktiviteter ude fra området (anlægsarbejder, uacceptable driftsformer), men en positiv opretholdelse og pleje af arealerne tages der sjældent højde for. Et godt eksempel herpå er Rebild Bakker, hvor overdrevs- og hedearealerne har været under langsom tilgroning, og hvor statsskovvæsenet har måttet have dispensation fra fredningsbestemmel-

serne for at pleje arealerne og opretholde hede- og overdrevarsarealer. Ligeså er bygningsfredning ingen garanti for at bygningen bliver bevaret – mange fredede bygninger ligger ofte hen som ruiner, fordi der ikke er den rette blanding af økonomi og vilje/kultur til at opretholde dem. Der kræves altså en aktiv medvirken for at nå målet med fredning, som ofte overses.

Formålet med landskabsfredning er for så vidt kulturelt nok, nemlig at bevare bestemte elementer af floraen og faunaen eller bestemte landskabstræk, underforstået at vi mennesker mener, at det er vigtigt at bevare dem. Og i mange fredninger indgår også et vigtigt element, som er klart i overensstemmelse med et kulturelt bæredygtighedsbegreb, nemlig offentlig adgang til arealerne. Det er dog ikke uproblematisk, idet for stor tilstrømning kan ødelægge og nedslide de træk, som man ønsker at bevare. Og netop dilemmaet ved offentlighedens adgang er heller ikke nyt. I naturfredningens barndom i begyndelsen af århundredet var der en konflikt mellem (natur-)videnskabsmænd, som ønskede at holde offentligheden ude fra de pågældende arealer for at bevare den vilde flora eller fauna, mens andre lagde vægt på det æstetiske element i bevaringen, herunder også offentlighedens adgang (for at kunne nyde det smukke areal).⁹ Denne konflikt er for så vidt stadig eksisterende, idet reservattanken specielt når det gælder fuglebeskyttelse er et udbredt instrument i landskabsforvaltningen i dagens Danmark.

En forklaring på det manglende kultur aspekt i landskabsfredninger kan være, at de dominerende motiver bag fredninger som regel er naturvidenskabeligt begrundede (forekomsten af dyr eller planter) eller æstetiske hensyn i bevaring af bestemte landskaber. Kun sjældent er der et gennemgående kulturlandskabeligt og/eller kulturhistorisk aspekt bagved,¹⁰ og det betyder efter min opfattelse, at den kulturelle bæredygtighed bag fredningen går i baggrunden. Målet at opretholde et (kultur-)landskab nås ikke, fordi man ikke i tilstrækkelig grad inddrager det kulturelle aspekt i fredningen.

9. Se diskussionen mellem de to grupperinger, som manifesterede sig i hhv. Udvalget for Naturfredning og Forening for Naturfredning (som senere blev til Danmarks Naturfredningsforening), hos f.eks. Flemming Kiilgaard Madsen, *Naturfredningssagens historie i Danmark*, Odense 1979.

10. En undersøgelse foretaget af Niels Hørlück Jessen af 131 fredningskendelser i Fyns amt indtil 1978 viste, at 15 var begrundet med hele landskaber, 46 med træer (enkelstående eller alleer), 15 med strandadgang, 2 med flora, 18 med geologi, 3 med fauna og 32 med andet (bl.a. udsigtsforhold, men også stendiger) – Niels Hørlück Jessen, *Fredningsarbejdet i Fyns amt med henblik på landbebyggelsen*, individuel opgave i videregående statskundskab, Odense Universitet 1982, spec. ss. 11-12.

Ligeså kan planlægningsinstrumentet i form af region- og lokalplaner siges kun at tage sigte på at hindre uønskede effekter, mens positive tiltag må nås med andre instrumenter. Det kan eksempelvis være de støtteordninger under SFL-ordningen eller landbrugspolitikens ledsageforanstaltninger, som rummer positive elementer af kulturel bæredygtighed, idet det her påhviler ejeren af arealet at opretholde det i en bestemt tilstand mod økonomisk støtte – de sidste er blot ikke særlig brugt i Danmark. Her sikrer man en pleje af arealet, som bliver varetaget af ejeren, der må antages at bo tæt derved. Ligeså de 16.000 ha vådområder, som skal reetableres for at opfylde målsætningerne i Vandmiljøplan II vedrørende næringsstofudledning. Her må også forudsættes, at ejeren mod støtte varetager plejen som engareal, dvs. med høslet og afgræsning, men det er *ikke* indbygget i planen. Det væsentligste, der bør gøres i fremtiden, ligger i udpegningen af de støtteværdige arealer, hvor det kulturhistoriske element endnu ikke har fået den vægt på linie med andre kriterier, som det bør have.

Kulturmiljø og bæredygtighed

Kulturmiljøet er kommet på den politiske dagsorden og dermed også på administrationens skrivebord. Der arbejdes intenst med at definere kulturmiljøet og afstikke rammerne for registrering heraf, både centralt og i de enkelte amter.¹¹

Der er kort sagt tale om både bygninger og landskabselementer inden for dette begreb. Målet er at udvælge nogle kulturmiljøer, som med forskellige virkemidler skal bevares for fremtiden. Der er ikke tale om museumsdrift i landskabet, og fredninger kommer som regel heller ikke på dagsordenen. Derfor må der andre virkemidler til. Centralt i dette spil står begrebet kulturel bæredygtighed. Mennesker skal kunne trives i disse miljøer, bruge dem under hensyntagen til bestemte bevaringskriterier. Men en vigtig forudsætning er, at

11. Projektet Kulturhistorien i planlægningen – initieret af Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Landsplanafdelingen, begge under Miljø- og Energiministeriet. Hidtil er kommet publikationerne *De kulturhistoriske Interesser i landskabet* (1997) og *Kulturhistorisk inddeling af landskabet* (1997), mens der er pilotprojekter i Roskilde og Ribe amter under afvikling med afrapportering.

der sker oplysning om, hvorfor netop disse kulturmiljøer er særlig bevaringsværdige. Det betragter jeg som en væsentlig forudsætning for al pleje af kulturlandskabet, hvad enten der er tale om specifikke *natur- eller kultur*interesser, som bliver varetaget. Det er vigtigt, at brugeren forstår og er indforstået med en bestemt pleje af landskabet, som aftales med offentlige myndigheder – økonomisk støtte hjælper her godt på vej. Og det er vigtigt, at brugeren også selv foretager den pleje – hvis den generelt bliver varetaget af offentlige myndigheder, mister området efter min opfattelse en væsentlig del af sin kulturelle bæredygtighed, selv om det ikke kan afvises at være nødvendigt overfor genstridige lodsejere. Et godt eksempel på en kulturel bæredygtig bevaringsforanstaltning er de plejeaftaler, som Skov- og Naturstyrelsen har indgået med skovejere om skånsom skovdrift af arealer med hhv. oldtidsagre og højryggede agre. Her tilgodeses såvel kulturhistoriske bevaringsinteresser som en vis skovdrift.¹² Men der mangler at blive arbejdet med bevaringsinteresser fra historisk tid, som ikke er relikte elementer i landskabet, men levende helheder.

Et af de væsentlige begreber bag specielt kulturelle bevaringsinteresser er identitetsværdi. Det gælder både for den lokale befolkning, incl. ejeren og brugeren og for udefrakommende »turister«. De pågældende elementer må antages at have en speciel værdi for befolkningen og kan derfor bevares med lokalbefolkningens hjælp. Det er i og for sig underordnet, hvilken karakter det pågældende landskab har, om det rummer værdier af national betydning eller kun af lokal betydning. Men i hvert fald når det er landskabsværdier – kulturelle som naturbestemte – som er vurderet værende af national eller regional betydning, spiller identitetsværdien og specielt den lokale en stor rolle for opretholdelsen af det pågældende kulturlandskab, og dermed kommer begrebet kulturel bæredygtighed til at spille en særlig rolle i bevaringsarbejdet. Til gengæld spiller identitetsværdien kun en minimal rolle, når det gælder udpegningen af, hvad der har national eller regional interesse. Her tæller i første

12. *Naturforvaltning. Årsberetning 1997*, Skov- og Naturstyrelsen 1998 ss. 38-41, hvor omtales sikring af nogle af landets bedst bevarede oldtidsagre med tilhørende gravhøj og bebyggelse i Alstrup Krat. Det sker ved en kombination af fredning af elementer som gravhøjen og hjulvejssporene (traditionelt) og bopladsen (mere utraditionelt), mens agrene sikres ved en driftsaftale, der tinglyses ejendommen. For højryggede agre har der i en femårig forsøgsaftale været tale om at sikre bevaring af højryggede agre i skovbunden i vidtstrakte skovområder på Vestfyn tilhørende Wefri A/S. Aftalen er indgået mellem Skov- og Naturstyrelsen og ejeren og giver økonomisk kompensation for at varetage en skånsom skovdrift.

omgang bevaringsværdien og autenticiteten af lokaliteten en stor rolle sammenholdt med andre eksempler på tilsvarende tema eller type, ligesom vurderingen af typen som typisk eller sjælden også spiller en stor rolle.¹³

De tanker, som er kommet til udtryk i dette indlæg er for så vidt ikke nye. Tidligere er kulturlandskabsteorien og -synet bearbejdet i forhold til landskabsbevaring, hvor det menneskeskabte produktionslandskab ses som et nødvendigt bindeled i landskabsbevaringen.¹⁴ Også tidligere kontorchef i Skov- og Naturstyrelsen, Kristian Kristiansen, har kraftigt plæderet for et historisk betinget natursyn, som anerkender eksistensen af et menneskepåvirket landskab og er grundlaget for alt bevaringsarbejde og naturforvaltning.¹⁵ Nyt er lanceringen af begrebet kulturel bæredygtighed, som forsøger at sammenfatte de ovennævnte tendenser i et nyt forvaltningskoncept. Det er således vigtigt,

- at der udbredes et historisk betinget natursyn, som anerkender eksistensen af landskabet som et kulturlandskab,
- at der i fuld udstrækning tages højde for bestemte plejeplaner, som involverer menneskelig indgriben i landskabet, når det gælder om at bevare bestemte helheder eller elementer, hvad enten der er tale om natur eller kultur,
- at kulturhistoriske værdier indgår på linie med andre og deltager i afvejningen af hvorledes et bestemt landskab skal bevares,
- at der tages højde for, at befolkningen, både lokalbefolkningen og turister, har væsentlige identitetsværdier knyttet til kulturlandskabet, og at rekreative interesser i fremtiden vil have større vægt over for rene produktionsinteresser end det kendes i dag.

Under disse forudsætninger bliver det muligt at bruge et kulturelt bæredygtighedsbegreb, men det må også betragtes som nødvendigt for at kunne gennemføre en holdbar udvikling også på det økonomiske og økologiske område.

13. Jf. *De kulturhistoriske interesser i landskabet – Kulturhistorien i planlægningen* – red. af Vivian Etting og Per Grau Møller, Skov- og Naturstyrelsen 1997.

14. Helle Damgaard, 'Landskabsbevaring i historisk perspektiv, Fortidsminder og kulturhistorie', *Antikvariske Studier*, nr. 9, 1988, ss. 25-41.

15. Kristian Kristiansen, 'Fra romantik over antikvarisme til historisk natursyn', i *Landet og loven*, tilegnet Viggo Nielsen på 70-årsdagen 25. januar 1990, Miljøministeriet 1990 s. 57-66.

Litteratur

- Asbirk, Steen, 'Naturens aktuelle tilstand', i *Naturen tur/retur – om naturovervågning og naturforvaltning*, Skov- og Naturstyrelsen 1995.
- Brandt, Erik, *Spærringer og forsvundne øer. Registrering og vurdering af mulighederne for naturgenopretning på søterritoriet*, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1991.
- Damgaard, Helle, 'Landskabsbevaring i historisk perspektiv, Fortidsminder og kulturhistorie', *Antikvariske Studier* nr. 9, 1988, ss. 25-41.
- Jessen, Niels Hørlück, *Fredningsarbejdet i Fyns amt med henblik på landbebyggelsen*, individuel opgave i videregående statskundskab, Odense Universitet 1982.
- Kristiansen, Kristian, 'Fra romantik over antikvarisme til historisk natursyn', *Landet og loven*, tilegnet Viggo Nielsen på 70-årsdagen 25. Januar 1990, Miljøministeriet 1990, ss. 57-66.
- De kulturhistoriske interesser i landskabet – Kulturhistorien i planlægningen* – red. af Vivian Etting og Per Grau Møller, Skov- og Naturstyrelsen 1997.
- Kulturhistorisk inddeling af landskabet*, red. af Annette Schou, Skov- og Naturstyrelsen 1997.
- Flemming Kiilsgaard Madsen, *Naturfredningssagens historie i Danmark*, Odense 1979.
- Naturforvaltning. Årsberetning 1997*, Skov- og Naturstyrelsen 1998.
- Naturforvaltning 1989-1990*, Skov- og Naturstyrelsen 1991.
- Ranum, Morten, 'Naturen mellem levn og beretning', *Naturminder – levnenes betydninger i tid og rum*, red. af Jørn Guldborg og Morten Ranum, Odense 1997, ss. 31-42.
- Statistisk Årbog, Danmarks Statistik 1995.

Summary

Landscape and cultural sustainability

Nature management and sustainability – It is important to include the cultural values when areas are brought back to nature. It is also important to keep in mind that the Danish landscape is a cultural landscape and that some of the areas that we wish to keep 'natural' require constant attention to remain that way. This is true for example for heaths and commons.

Another dimension in nature management is recreational aspects of which afforestation is a popular element. This development contains some problems, however. The Danish cultural landscape is primarily an open agricultural one, and planting trees around every major town would drastically alter the landscape and the cultural identity, which we relate to it.

Preservation and sustainability – Preservation is a long established method of keeping certain elements of the landscape. The motives are often based on considerations of nature or aesthetics. Considerations of the cultural landscape are rarely involved.

Cultural environment and sustainability – The cultural environment has become part of the political agenda and a lot of work is being done at the moment regarding a definition of the notion and a registration of various cultural environmental elements within the landscape. The aim is to choose certain cultural environments and preserve these for the future. Turning the landscape into a museum or using conservation measures for this end is not the intention.

Rather, it is proposed that it is an understanding by the local population of the importance of the environment and how it is kept which must be the key elements in this manner of preserving some important aspects of the cultural landscape.